

CONSTRUCCIONS HUMANES A MADRID

Fa uns anys es donava a conèixer al món casteller¹ la notícia que la “dansa valenciana” havia participat molt sovint en la processó del Corpus de Madrid: “La danza valenciana se interpreta de forma muy regular entre los años 1658 y 1730, aunque ya aparecen referencias sobre su inclusión en nuestra procesión en 1611, (...)”²

De fet, en la documentació històrica s'utilitzen tres expressions molt semblants: “danza de Valencia”, “danza valenciana” i “danza de valencianos”, que podem considerar sinònims ja que, en un mateix any, no coincideixen mai dues danses amb dos d'aquests noms.

Per altra banda, fa temps que se sap que una dansa, també anomenada valenciana, va participar en unes festes a Barcelona, en algun moment del segle XVII:

“El otro documento, procedente del fondo del Hospital de la Santa Cruz, de Barcelona, consiste en un pergamino de tamaño folio, escrito en ambas caras, que se utilizó para cubiertas de un libro y que no puede leerse completamente por estar recortado en los ángulos. “*Aquesta carta de dansas es feta XXIII dies mes... (16...?) la carta es den Jatot (Jaime?) Tarragó.*” Las danzas mentadas son: *Soyfsa* (?), *Franceseta*, *Esperança*, *Peu de Xivau* (Piedegibao), *Valenciana*, *Contrapás*, *Sancto Tome*, *Dama de Valor*, *Gentil Cavalero*, *Francesa de Vedal*. (...)”³

El castell del ball de valencians de Reus, l'any 2003. Fotografia de l'autor.

Fins ara s'ha cregut que la “dansa valenciana” era una muixeranga valenciana o ball de valencians: “Por las descripciones anteriores podemos suponer que el tipo de danza valenciana que se representaba en el Corpus madrileño es parecido a las que Fermín Pardo ha llamado “guerreras procesionales”, y que todavía perduran en localidades como Peñíscola o Algemesí”⁴

“(...) la “danza de valencianos”. Aquesta darrera etiqueta corresponent amb el nostre apel·latiu de “ball de Valencians”. (...)”⁵

1 Bertran Luengo, Jordi (2001a) “El Ball de Valencians a Madrid” a *L'Esperidió* n.64, p.19-21

2 Portús Pérez, Javier (1993) *La antigua procesión del Corpus Christi en Madrid*, p. 203. Agraïxo l'ajuda de la Roser Badia per facilitar-me aquest llibre.

3 Capmany, Aureli (1931) “El baile y la danza” vol. II, 167-418 a Carreras Candi *Folklore y costumbres de España* (III vols), p. 302-303. On hi diu “Soyfsa” s'hi ha de llegir “Soyssa”, és a dir suïssa, vegeu Pujol, Francesc i Amades, Joan (1934) *Diccionari de la dansa, dels entremesos i dels instruments de música i sonadors*, p. 292

4 Portús (1993:204)

5 Bertran (2001a:20)

“L'última vocal, mig esborrada, pot donar-se a confusió, puix que no hem trobat antecedents d'una dansa nomenada “Valenciana”, pel que, a ben segur, els refereix al ball “Valencians”. (..)”⁶

Nosaltres hem trobat diferents descripcions d'aquesta dansa, encara que són difícils d'interpretar i fins i tot aparentment contradictòries:

“(..) Una danza de ocho hombres a lo valenciano con tomasinas de escarlatín con una guarnición de cintas de plata, calzones y mangas de tafetán carmesí con la misma guarnición, monteras a lo valenciano con sus penachos de plumas de colores. Éstos han de hacer muchas mudanzas de castañeta y un paloteado de espada y daga a lo valenciano, y su tamborilero”.⁷

“Reuerentia continentia salt, vn seguit 2 pasos 2 pasos vn seguit salt, 4 seguits costadets salt, costadets salt: vn seguit pasos. 2. avant. 2. arerra vn seguit salt, vn seguit. 2. pasos avant. 2. arera vn seguit salt 4 seguits voltats de la ma dreita y 4 de lasquera costadets a lasquera salt, costadets a la dreita salt vn seguit pasos. 2. avant. 2. arera vn seguit salt vn seguit pasos. 2. avant y dos arera vn seguit salt lo balet 4 seguits voltats de la esquera y 4 de la dreita costadets y Reuerentia.”⁸

“Mire usted : Sale el alcalde, / y sin chiste una voz / hace grandes reverencias / y se sienta ; luego al son, / a las mudanzas avisa ; / y saliendo del montón / de las señoras mujeres, / van haciendo la elección / para bailar cada uno / con la que elige su amor. / Y el juticia es como un Argos, / que en cometiéndose error, / como tocar en la saya, / o cualquier desatención, / manda luego que le prendan.”⁹

Els Negrets de l'Alcúdia fent la figura de la campana, l'any 2004. Fotografia de l'autor.

Si hi ha un element comú en aquestes descripcions és que cap no menciona l'elevació de construccions humanes. Tot i així, hom ha suposat que sí que en feien: “Les 47 aparicions de la dansa Valenciana la situen com el ball més conreat dels que podríem considerar de temàtica exòtica, per la qual cosa intuïm que algun component especialment sobresortint , com serien les petites torres, havia de tenir. (...)”¹⁰

És lògic pensar que amb 8 balladors difícilment es podien fer construccions de més de 3 pisos i podríem discutir llargament sobre la seva espectacularitat i sobre la sensibilitat artística de les autoritats madrilenyes de l'època del barroc, però sembla que la continuïtat d'aquest ball té una altra

6 Morant Clanxet, Jordi (1967) Història dels castells: Tarragona, camp tarragoní i el Penedès p. 56

7 Dansa valenciana a Madrid el 1670 segons Portús (1993) 204. La del 1611 és molt semblant, Bertran (2001:19)

8 Pujol i Amades (1934:292)

9 Pujol i Amades (1934:487). La “saya” era una mena de faldilla.

10 Bertran (2001a:20)

explicació:

L'any 1695 es cita una “danza valenciana (a imitaci3n)” i el 1703 una “danza de valencianos” que cobra 2.400 rals junt amb una “danza imitada a la valenciana” que en cobra 600. Fins aquell moment, aquesta dansa havia cobrat, de mitjana, més de 2.300 rals, però a partir d'aquell moment no en cobrarà mai més de 1.000 i a partir de 1717 en cobrarà sempre 150.

La conclusió lògica és que entre el segle XVII i el XVIII, es va formar a Madrid un grup (o més d'un) que ballava la dansa valenciana¹¹. Un dels principals organitzadors era Manuel de San José, qui entre 1703 i 1725 consta 14 vegades com a mestre d'aquesta dansa. La màxima continuïtat coincideix quasi exactament amb l'època de la seva direcció (entre 1707 i 1730 el ball només falta 2 anys a la processó de Corpus). Per tant la freqüència amb què va sortir pot ser atribuïda a la bona organització, al cost reduït i al fet que era més senzill contractar una dansa local que no pas portar-la des de centenars de quilòmetres de distància.

En la mateixa aquella època, concretament els anys 1633 i el 1692 es troben a Tarragona, dues notícies de balls provinents “del Regne de València” que “acabaven formant una campana”¹², aquesta denominació no sembla un nom propi sinó descriptiu¹³. En aquest mateix període trobem les primeres notícies del “ball de valencians” o “ball que diuen de valencians”, però aquest nom s'utilitza només per als balls formats per catalans¹⁴.

No sembla lògic pensar que la dansa que a Madrid s'anomena valenciana i que en cap descripció no consta que fes construccions humanes sigui la mateixa que a Tarragona no té nom propi i se l'anomena “de la campana” perquè aquest és l'element que la fa destacar.

Les tarasques de Madrid

Projecte per a la tarasca de Madrid de 1666. Bernáldez (1983:38)

11 En aquells anys, la guerra de Successió impedia la comunicació entre València i Madrid. Bertran (2001a) ja observà que amb 8 homes només es poden fer 3 pisos d'alt i que la reducció de costos ens indica la formació d'un grup local. També apunta que la “danza de valencianos” que el 1691 cobrà només 200 rals ja podia ser un primer intent d'organitzar un grup a Madrid

12 La figura de la campana encara es fa a l'Alcúdia. Vegeu Frechina (2003) “Les moixigangues del País Valencià” a Caramella 21-22, Alcaraz (2004) Un món de muixerangues 95, Trescolí (2006) Velles i novelles: L'Alcúdia i les festes a la Mare de Déu de l'Oreto 225- 234 i Bofarull (2007) L'origen dels castells

13 Així ja ho considerava Amades (1934) Els Xiquets de Valls, reedició 2001, p. 19

14 A Tarragona el 1687, 1700 i 1706, i a Reus aquest mateix any. Vegeu per exemple Català (1979-1981) Món casteller Barcelona, Rafael Dalmau, Bertran (1997) El ball de valencians: de la dansa a les torres Tarragona, Ajuntament o Bofarull (2007)

Un altre element molt típic del corpus madrileny eren les tarasques, carrosses amb forma de drac (o “sierpe”) damunt de les quals hi havien diferents ninots. El personatge principal era una dona de tamany natural que representava el pecat i que amb el temps també va prendre el nom de tarasca. Les altres figures, més petites, representaven personatges graciosos ben coneguts pel públic (músics, ballarins, toreros, equilibristes, etc.). Els artesans donaven a l'Ajuntament un projecte amb un dibuix i una petita explicació de la tarasca que pensaven fer. Ens criden l'atenció els de 1666, 1672 i 1709.

El dibuix de l'any 1666 representa una construcció de només 2 pisos i el text diu: “(...) y los cinco bolatines de delante an de andar alrededor, el de encima con su bandera y sus sonaxas, todo esto pintado con colores muy alegres. (...)”¹⁵. Hom ha comentat: “Dos cosas parecen claras: a los Barahona les entusiasmaban Els Castellers de Valls, y les reventaba la Venus del Espejo”¹⁶. Velázquez va pintar la “Venus del Mirall” entre 1649 i 1651, però la seva barreja amb la tarasca no té perquè interpretar-se com una crítica. Hem de puntualitzar que el terme “volatines” es refereix a acrobates ambulants i que encara faltaven més de cent anys per al naixement dels castells.

Detall del projecte de 1672. Bernáldez (1983:50)

El projecte de 1672 ens mostra la volantineria o figuereta tal com encara es fa a Algemesí, i va acompanyat de la següent descripció: “esta tarasca a de tocar el tanboril para que dançen los hombres i la dança del castillo a de dar bueltas alrededor y el hombre que está encima a de bailar con los pies; (...)”¹⁷. Veiem com es repeteixen els moviments de les figures, que eren els efectes especials d'aquella època.

El dibuix de 1709 mostra clarament una torre de 3 pisos, semblant a les que fan moltes muixerangues i balls de valencians. Els qui l'han estudiat també parlen de “torre humana”¹⁸, però hem de recordar que aquesta expressió és moderna, que el projecte no va acompanyat de cap text i que en aquella època potser s'utilitzava un altre nom.

Ara bé, si en aquestes tarasques hi havien uns ninots de cartró que representaven la “dança del castillo”, hem de suposar que en aquella època aquesta dansa era coneguda per la majoria de

15 Bernáldez, JM (1983) *Las tarascas de Madrid*, p. 39

16 Bernáldez (1983:39) Mateo i José Barahona eren els artesans que van fer aquest projecte

17 Bernáldez (1983:51), Portús (1993:235), *Barroco Español y Austriaco* (1994) Catàleg d'una exposició del Museo Municipal de Madrid, p. 201 i Trescolí (2006:235)

18 Bernáldez (1983:93) i Portús (1993:138)

madrilenys. Però en el llistat de 119 danses que alguna vegada van actuar a la processó del Corpus de Madrid¹⁹, no hi consta ni una sola vegada. Això pot tenir dues explicacions: podria ser que realment hi figurés com a “Locos” o “Negros”, per exemple, ja que el ball de Locos de l'Olleria feia algunes construccions humanes igual que els Negrets de l'Alcúdia i els d'Alzira. L'altra possibilitat és que aquesta dansa no hagués participat mai al Corpus madrileny, podria ser que la seva forma d'organització i funcionament estigués totalment separada de les festes religioses. Això significa un canvi radical, ja que les muixerangues que s'han mantingut tradicionalment actuen de forma gairebé exclusiva en processons²⁰.

Detall del projecte de tarasca de 1709. Bernáldez (1983:92)

L'expressió “dança del castillo” s'assembla al “ball de la campana” pel seu caràcter descriptiu. Tan pel nom com per la figura de la figuereta, aquesta dansa ens recorda algunes tradicions castelleses que encara es mantenen, com la dansa “del castillete” de Navas del Pinar (Burgos), “el castillo” de Galve de Sorbe, etc.²¹ Seria molt aventurat especular sobre un origen valencià o àrab d'aquesta tradició, però sembla clar que a cavall dels segles XVII i XVIII ja hi havia a Castella una tradició de fer construccions humanes, que probablement ha perdurat fins avui en alguns pobles.

Joan Bofarull

---

19 Portús (1993:206-209)

20 Vegeu Frechina (2003) i Bofarull (2007:31-49). Pel seu contingut religiós, Agustí Company, Vicent (1997) “La Muixeranga i la festa de la Mare de Déu” a *La Muixeranga d'Algemesí*, p. 13.

21 Bertran (2001b) “Les torres a les terres hispàniques” a *L'Esperidió* n. 65, p. 21-22, i el programa *Trobades i mostres de les festes de la Candela 2001*, Valls